

XIX ASR XIVA XONLIGI IQTISODIYOTI: OGAHİY ASARLARI ASOSIDA TAHLIL

Abdujabborova Munisabonu Abdufattox qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 2-kurs talabasi

E-mail: munisaabdujabborova06@gmail.com

+99897-701-02-64

Ilmiy rahbar: Xasanova Shaxzoda Sarvarovna
“Iqtisodiyot va menejment” kafedrası o’qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19185154>

ARTICLE INFO

Received: 1st March 2026

Accepted: 5th March 2026

Published: 20th March 2026

KEYWORDS

Xiva xonligi, Ogahiy, iqtisodiy tarix, yer munosabatlari, savdo, karvon yo’llari, hunarmandchilik.

ABSTRACT

Maqolada XIX asrda Xiva xonligi iqtisodiy hayoti Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda qishloq xo’jaligi va yer munosabatlari, soliq tizimi, savdo va karvon yo’llari, shuningdek bozorlar va hunarmandchilik tarmoqlari o’rganilgan. Ogahiy asarlari Xiva xonligidagi iqtisodiy munosabatlar, davlat boshqaruvi va xo’jalik tizimi haqida muhim tarixiy ma’lumotlarni o’z ichiga olgan manba sifatida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari XIX asr Markaziy Osiyo iqtisodiy tizimida agrar munosabatlar, savdo infratuzilmasi va hunarmandchilikning muhim o’rin tutganini ko’rsatadi.

Kirish

XIX asr Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiy hayoti asosan agrar munosabatlarga, savdo aloqalariga va hunarmandchilik tarmoqlariga tayangan. Bu davrda Xiva xonligi mintaqaning muhim siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri hisoblangan. Xonlik iqtisodiyotini o’rganishda tarixiy manbalar, ayniqsa mahalliy mualliflar asarlari katta ahamiyatga ega.

Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) XIX asr Xiva xonligi tarixini yoritgan yirik tarixchi va davlat arbobi sifatida tanilgan. Qo’ng’iroq sulolasi xonlari saroyida mirob lavozimida xizmat qilgan Ogahiy o’z asarlarida nafaqat siyosiy voqealarni, balki iqtisodiy hayot, davlat boshqaruvi va jamiyat xo’jalik munosabatlarini ham batafsil tasvirlagan. Uning asarlari orasida “Riyoz ud-davla”, “Zubdat ut-tavorix”, “Jome ul-voqeot”, “G’ulshani davlat” va “Shohidi iqbol” alohida ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi Ogahiy asarlari asosida XIX asr Xiva xonligi iqtisodiyotining asosiy xususiyatlarini tahlil qilish va ushbu davrning xo’jalik tizimi haqida to’liq ilmiy tasavvur yaratishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-tavsifiy, qiyosiy-tahliliy va manbashunoslik metodlaridan foydalanilgan.

Adabiyotlar sharhi va manbashunoslik masalasi

Ogahiy ijodi va Xiva xonligi tarixi bo’yicha bir qator muhim ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. K. Munirov o’zining “Munis, Ogahiy va Bayoniy tarixiy asarlari” (1960) nomli asarida ushbu tarixchilarning metodologiyasi va manba qiymatini batafsil o’rgangan. Y.

G'ulomov "Xorazm sug'orish tarixi" (1957) asarida Ogahiy ma'lumotlaridan keng foydalangan hamda xonlikdagi irrigatsiya tizimini tahlil qilgan.

Xalqaro ilm-fanda Yu. Bregel tomonidan tayyorlangan "Firdavs ul-iqbol" ning inglizcha tarjimai va sharhi (Leiden: Brill, 1999) asosiy manba sifatida tan olingan. M. Yo'ldoshev "Xiva xonligida feodal er egaligi va davlat tuzilishi" (1959) nomli monografiyasida yer munosabatlariga doir Ogahiy ma'lumotlarini tahlil qilgan. Ushbu tadqiqotlar Ogahiy asarlarining iqtisodiy tarix uchun manbaviy ahamiyatini belgilashga yo'naltirilgan bo'lsada, alohida iqtisodiy tahlilga bag'ishlangan maxsus maqolalar hali yetarli darajada emas.

Qishloq xo'jaligi va yer munosabatlari

XIX asr Xiva xonligi iqtisodiyotining asosiy tarmog'i qishloq xo'jaligi bo'lgan. Ogahiy asarlarida xonlik iqtisodiy hayotida dehqonchilikning ustuvor o'rin tutgani ta'kidlanadi. Amudaryo va uning irrigatsiya tarmoqlari orqali sug'oriladigan yerlar qishloq xo'jaligi rivojlanishining asosiy omili hisoblangan. Ayniqsa mirob lavozimida xizmat qilgan Ogahiyning suv taqsimoti va kanal qurilishi haqidagi ma'lumotlari alohida tarixiy qimmatga ega.

Yer munosabatlari bir necha shaklda namoyon bo'lgan. Davlat yerlari (demoniy), vaqf yerlari va xususiy yerlar (mulk) asosiy toifalarni tashkil etgan. M. Yo'ldoshevning tadqiqotlari ko'rsatishicha, xonlikdagi yer egaligining feodal xususiyati dehqonlarning yer bilan munosabatlarini murakkablashtirgan. Dehqonlar yerdan foydalanish evaziga davlatga soliq to'lagan. Sug'orish tizimining rivojlangani qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmini belgilagan. Ogahiy asarlarida kanallar va ariqlar qurilishi davlat siyosatining muhim qismi sifatida qayd etilgan.

Asosiy yetishtiriladigan mahsulotlarga bug'doy, arpa, paxta, poliz va meva-sabzavotlar kirgan. Paxta yetishtirish XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab savdo munosabatlarining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Bu esa Xiva xonligining mintaqaviy va xalqaro savdo tizimidagi mavqegini mustahkamlagan.

Soliq tizimi va davlat moliyasi

Xiva xonligi iqtisodiy tizimida soliq siyosati davlat moliyaviy resurslarini shakllantirishning asosiy manbai hisoblangan. Ogahiy asarlarida soliq yig'ish tizimi va uning turlari haqida qimmatli ma'lumotlar uchraydi. A.L. Kun tomonidan 1873 yilda yozilgan "Xiva xonligida soliqlar haqida eslatmalar" nomli asarida keltirilgan ma'lumotlar bilan qiyoslaganda Ogahiy tasvirlagan soliq tizimining asosiy tuzilishi mos keladi.

Soliqlar asosan quyidagi turlarga bo'lingan: yer solig'i (ushr va xiroj) – dehqonchilikdan olinadigan asosiy soliq; boj to'lovlari – savdo operatsiyalaridan olinadigan soliq; hunarmandchilik to'lovlari. Soliqlar davlat xazinasini to'ldirish bilan birga davlat boshqaruvi va harbiy tizimni moliyalashtirishga xizmat qilgan. Ogahiy asarlarida ba'zan soliq yukining ortishi aholi turmush darajasiga ta'sir ko'rsatgani haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Bu esa iqtisodiy barqarorlik va davlat boshqaruvi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi.

Savdo va karvon yo'llari

XIX asrda Xiva xonligi mintaqaviy savdo tizimida muhim o'rin tutgan. Ogahiy asarlarida savdo aloqalari va karvon yo'llari haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, Xiva tarixan Rossiya imperiyasi bilan o'sib borayotgan iqtisodiy aloqalari tufayli mintaqaviy savdoning kalit markazi bo'lgan.

Xiva orqali o'tgan savdo yo'llari Buxoro amirligi, Qo'qon xonligi, Eron va Rossiya bilan iqtisodiy aloqalarni ta'minlagan. Karvon savdosi orqali turli mahsulotlar ayirboshlangan. Xonlikdan asosan paxta, ipak, charm mahsulotlari eksport qilingan; import qilinadigan

mahsulotlar esa metall buyumlar, to'qimachilik va hunarmandchilik mahsulotlaridan iborat bo'lgan. Karvon yo'llari nafaqat savdo, balki madaniy va iqtisodiy aloqalar rivojida ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Bozorlar va hunarmandchilik

Xiva shaharlari iqtisodiy hayotida bozorlar muhim o'rin tutgan. Ogahiy asarlarida shaharlardagi bozorlar va hunarmandchilik faoliyati haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Hunarmandchilikning asosiy tarmoqlari to'qimachilik, kulolchilik, temirchilik va zargarlikdan iborat bo'lgan.

Hunarmandchilik mahsulotlari ichki bozorda ham, tashqi savdoda ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shahar bozorlari iqtisodiy faollik markazi bo'lib, ular orqali tovar almashinuvi amalga oshirilgan. To'qimachilik mahsulotlari, ayniqsa xivaqo'ng'irot ipak gazlamalari, mintaqaviy savdoda keng talabga ega bo'lgan.

Xulosa

Ogahiy asarlari XIX asr Xiva xonligi iqtisodiy hayotini o'rganishda muhim tarixiy manba hisoblanadi. Tahlil natijalari xonlik iqtisodiyoti asosan agrar xarakterga ega bo'lganini ko'rsatadi: qishloq xo'jaligi, savdo aloqalari va hunarmandchilik tarmoqlari iqtisodiy tizimning asosiy elementlari bo'lgan.

Shu bilan birga soliq tizimi va davlat boshqaruvi iqtisodiy munosabatlar rivojida muhim rol o'ynagan. Karvon savdosi esa Xiva xonligini mintaqaviy iqtisodiy aloqalar markazlaridan biriga aylantirgan. Ogahiyning mirob sifatidagi amaliy tajribasi uning irrigatsiya va qishloq xo'jaligi boshqaruviga doir ma'lumotlarining tarixiy aniqligini ta'minlagan. Ogahiy asarlarida keltirilgan ma'lumotlar Markaziy Osiyo iqtisodiy tarixi va davlat xo'jalik tizimini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ogahiy M.R. Riyoz ud-davla (Davlat bog'lari). Nashrga tayyorlovchi: A. O'rozboyev. – Toshkent: Fan, 1978. – 4-jild.
2. Ogahiy M.R. Zubdat ut-tavorix. Qo'lyozma. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondi. Inv. № 9596.
3. Munirov K. Munis, Ogahiy va Bayoniy tarixiy asarlari. – Toshkent: Fan, 1960. – 170 b.
4. G'ulomov Y.G'. Xorazm sug'orish tarixi (qadimgi davrdan hozirgi kungacha). – Toshkent: Fan, 1957. – 323 b.
5. Munis Sh., Ogahiy M.R. Firdavs ul-iqbol: Xorazm tarixi. Inglizchaga tarjima va izohlar muallifi: Yu. Bregel. – Leiden: Brill, 1999. – 659 b.
6. Yo'ldoshev M.J. Xiva xonligida feodal er egaligi va davlat tuzilishi. – Toshkent: O'zSSR FA nashriyoti, 1959.
7. Kun A.L. Zametki o podatyax v Xivinskom xanstve // Turkestanskiye vedomosti. – 1873. – № 32.
8. Bartold V.V. Istoriya orosheniya Turkestana. – Moskva: Nauka, 1914.
9. Nazirova X.B. Qo'ng'irotlar sulolasi tarixnavisligida Muhammad Rizo Ogahiyning "Zubdat ut-tavorix" asari. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022.

10. Bregel Yu. An Historical Atlas of Central Asia. – Leiden: Brill, 2003. – 136 b

INNOVATIVE
ACADEMY